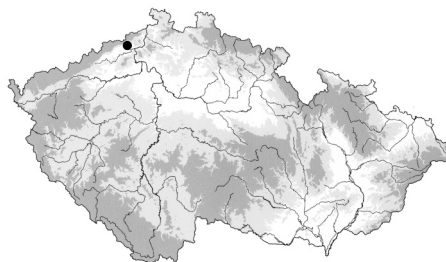

ANTROPOMORFNÍ SOŠKA KULTURY S LINEÁRNÍ KERAMIKOU Z CHABAŘOVIC, OKR. ÚSTÍ NAD LABEM

Milan Lička – Martin Hložek

1. ÚVOD

Pravěké osídlení v Chabařovicích (okr. Ústí nad Labem) bylo zjištěno na poměrně velké ploše o velikosti asi 40 ha mezi obcemi Chabařovice, Český Újezd a Hrbovice, na území přibližně vymezeném na východní straně Podhorským (Střížovickým) potokem, na západní straně Ždírnickým potokem, na severní straně zhruba spojnicí mezi jižním okrajem Českého Újezdu a jihovýchodním okrajem Chabařovic. Malé vodoteče jsou přítoky řeky Bíliny, která se vlévá do toku prvního řádu, řeky Labe. Protože naleziště zasahuje vlastně do katastrů všech výše citovaných obcí, pro jednoduchost tamní osídlení odkryté záchrannými výzkumy, které zejména v letech 1959 a 1964 prováděli V. Kruta, E. Neustupný a S. Vencl, je dále uváděno pod označením obce jediné, Chabařovic, s názvem trati „Důl Petri“. Naleziště se nachází na velmi mírném svahu exponovaném k jihovýchodu, v nadmořské výšce 170–187 m. Podloží v tomto prostoru tvoří sprašová návěť překrývající štěrkové vrstvy (Kruta 1967, 1; Kruta – Neustupný – Vencl 1966, 60, 61). Záchrannými výzkumy se podařilo objevit mj. neolitické osídlení z několika etap vývoje kultury s lineární keramikou (LnK) a kultury s vypíchanou keramikou (Kruta – Neustupný – Vencl 1966, 61). Z jednotlivých nálezů byla zatím věnována určitá pozornost především torzu hliněné plastiky datované do nestaršího stupně LnK, patrně fáze Ib (Kruta – Neustupný – Vencl 1966, 61; Kruta – Lička 2000, 63, 64, tab. 8: 72; Kruta – Lička 2009, 84; č. inv. H1 126980, NM Praha). V následujícím textu rozšíříme a prohloubíme pohled na tento výjimečný předmět hned v několika směrech, též s ohledem na informace získané metodou počítačové tomografie.

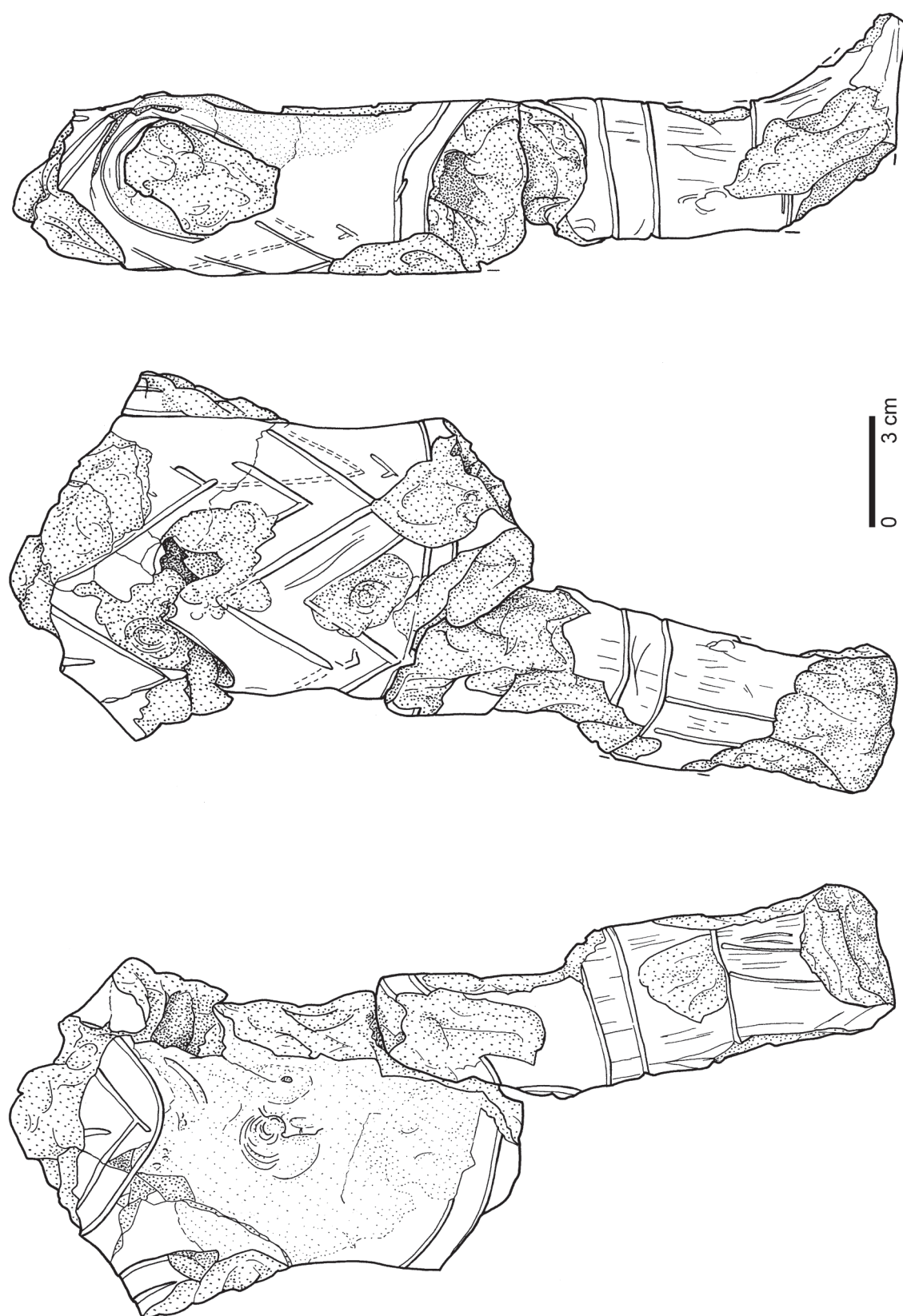

Obr. 1a. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem.
Poloha lokality na mapě ČR

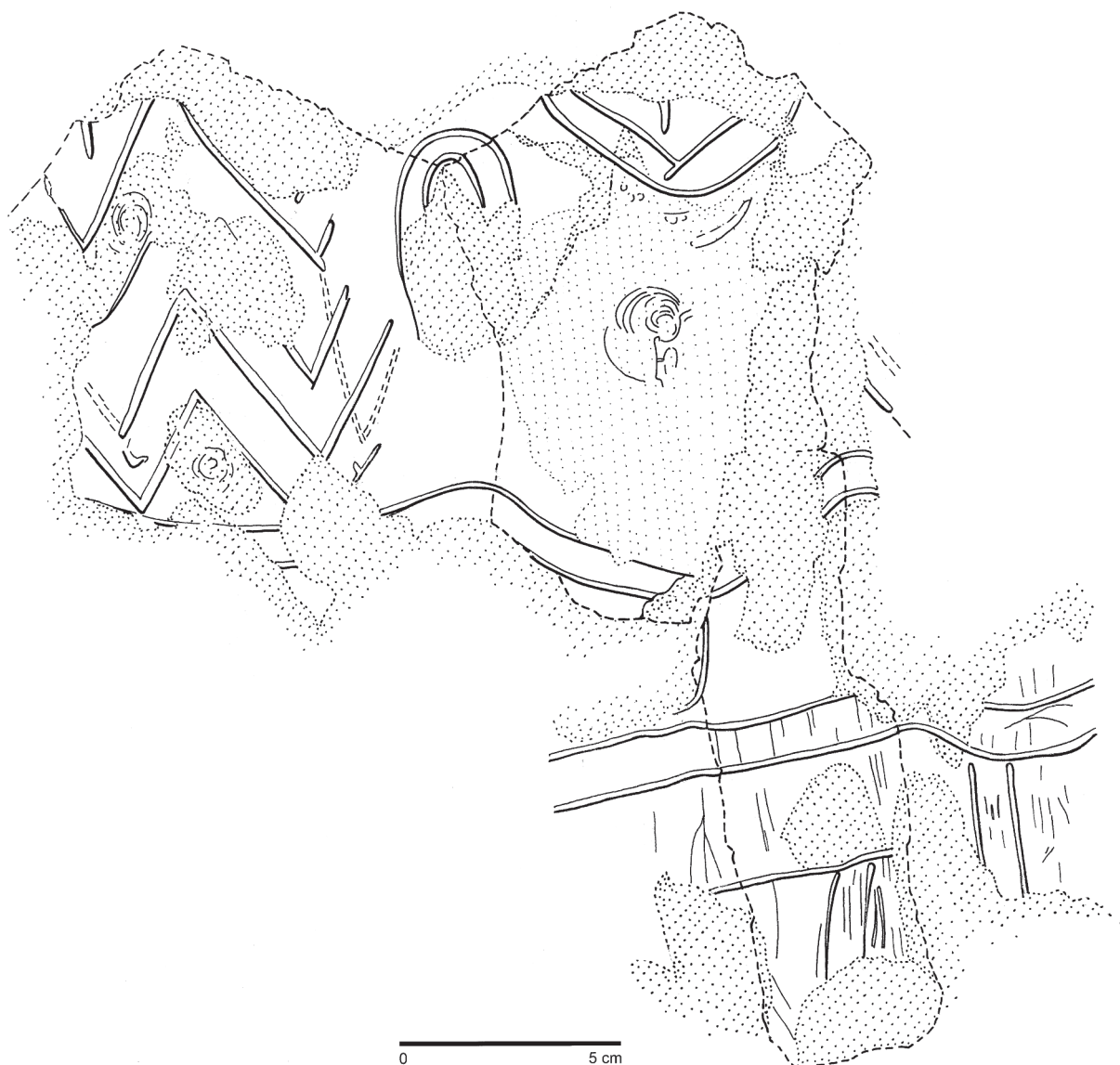
Zlomky inkriminované sošky se našly během výzkumné kampaně v roce 1964, v sídlištní jámě protáhlé oválného tvaru č. 40, v hloubce 10–20 cm a 20–35 cm. Její výplň tvořila homogenní černošedá až hnědočerná zemina. Samotná jáma spolu s některými dalšími jamami především protáhlého tvaru (např. 41, 44, 48, 58, 59) vytvářejí jakési uskupení zformované do dvou paralelních pásů, které vymezují archeologicky prázdný prostor obdélníkovitého tvaru severojižní orientace, tedy s největší pravděpodobností místo původně se kryjící s nadzemní stavbou, po níž se ovšem nezachovaly žádné přímé stopy, kúlové jamky apod. (Kruta 1967, 40, 41, plán č. 53). Je možné, že soška pochází právě z tohoto hypotetického domu, při jehož severním dílu na západní straně se ve výše zmíněné jámě našla. Není asi bez významu uvést, že jáma s hliněnou plastikou reprezentuje v rámci osídlení kultury s lineární keramikou na lokalitě svými nálezy objekt nejbohatší (Kruta 1967, 88). Jsme si přitom vědomi, zvláště v souvislosti s relativní vzácností výskytu tohoto druhu předmětů, že hliněné sošky představují jen blíže neurčitelný segment kultovních předmětů vyráběných i z organických materiálů, zejména ze dřeva (Pavlů – Zápotocká 2007, 82).

2. POPIS SOŠKY

Soška představuje lidskou postavu (obr. 1; fototab. 4). Zachoval se z ní takřka celý trup (chybí část levého boku) a levá noha. Chybí hlava, krk, obě ruce, pravá noha, u levé nohy pata s přední částí s prsty. Výpal se dá označit jako tvrdý. Torzo na výšku měří 24 cm. Je vyrobeno z jemné bahnité hlíny s malou příměsí organického materiálu a kamínků. Soška je po obou stranách zdobená rytými liniemi. Podle vzezření

Obr. 1. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem. Torzo sošky z různých pohledů. Kresba H. Vittková

Obr. 2. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem. Rozvinutá výzdoba z torza sošky. Kresba H. Vittková

plošek v místech odlomení se zdá, že byla vytvořena z jednotlivých segmentů (určitě ruce, nohy a trup), a ty pak byly následně zkompletovány v celek. Hlína, z níž byl vytvořen trup, na rozdíl od nohy, nebyla dobře homogenizována. Z míst odlomení je rovněž vidět, že uvnitř plastiky se nacházejí menší, nepravidelné dutiny, jak je patrné v místě nasazení levé paže, pravého stehna a v prostoru poškození na zádech. Toto zjištění bylo potvrzeno i počítačovou tomografií (viz níže). Povrch sošky byl přinejmenším na některých místech přetřen slabou hlinitou vrstvičkou, která někde odpadla. V každém případě ve finální fázi výroby byl povrch uhlazen, výrazně lépe na ramenou a zádech.

Figura znázorňuje rovně stojící postavu původně s mírně rozkročenýma masivníma nohama (k rekonstrukci postavy viz infra). Povrch sošky (ale hmota i uvnitř, soudě podle otevřených lomů) je šedočerně zbarvený, pouze v prostoru hrudi a pravé poloviny přední strany trupu vykazuje světlé zbarvení (okrové). Trup má v příčném řezu v zásadě oválný tvar, noha válcovitá, ve spodní partii zčásti mírně hranolovitá. Na povrchu sošky se dále zachovalo několik druhů depresí a nebo přímo poškození. Uprostřed přední strany trupu, těsně pod hrudí, se nachází výrazná jamkovitá prohlubeň intencionálního původu a z ní vybíhající paralelní rýžky, stopa to po papilárních liniích prstu taženého směrem poněkud dolů; vznikla na konci vytvářecího procesu. Dále na třech místech zad jsou tři jamkovité deprese, které jsou zřejmě výsledkem odpadnutí části povrchu v důsledku výpalu (teoreticky již i během fáze sušení výrobku). Třetí druh depresí má ráz buď záměrného poškození nebo defektu technologického původu

(jedná se o deprese nepravidelného tvaru s nepravidelně zbrzděným povrchem, většinou překrytým dobře držícím nánosem jemné sprašové hlíny – zcela jistě v prostoru celého levého boku sošky, tj. trupu i nohy, v místě kolena, pravé a levé strany kotníku a nártu). A konečně čtvrtý druh poškození svou evidentní čerstvostí povrchu signalizuje odlomení recentní, během terénního výzkumu (pata a přední část vlastní nohy).

Povrch sošky nese výzdobu sestávající z rytých linií o síle až 2 mm, na zádech 2–2,5 mm, výjimečně až 3 mm (*obr. 2*). Na přední straně trupu, na hrudi až ramenou, se nacházejí dvě přibližně souběžné linie, horní přímá, zalomená do nahoru široce otevřeného tvaru písmene V, a spodní obdobného průběhu, ale oblá, v nejnižším místě s ostřejším průběhem. Pod ní se nejasně rysuje další linie obdobného tvaru, na levé straně hrudi zřetelněji, na pravé straně jen ve formě jakýchsi malých jamkovitých nerovností. Z nedokonalého provedení, respektive jen z naznačení této linie soudíme, že se nejspíše jedná jen o prvotní náčrt, který tvůrce kresby záhy opustil a nedokonale zaretušoval (s podobnými zásahy se výjimečně setkáváme i na jiných figurách, např. na sošce muže z Zschernitz – *Stäuble 2004, 64*). Nad výše uvedenými linkami uprostřed hrudi, hned pod předpokládaným krkem, se zachoval pouze konec mírně prohnuté, jinak svisle postavené linie. Dále, dvě paralelní linie v podobě kruhů jsou patrné na rozhraní pravé paže a ramene. Další rytá výzdoba na přední straně trupu se zachovala v oblasti beder. Jsou to dvě paralelní linie obloukovitě prohnuté, směřující od jednoho boku ke druhému, s nejnižším místem v oblasti podbřišku. Jiná, tentokrátě krátká linie obloukovitého tvaru obepíná vnitřní stranu horní části stehna, čímž se vytváří rozhraní mezi stehnem a podbřiškem. A konečně výzdobu nohy zpodobňují tři vodorovné paralelní linie, z toho dvě situované blízko sebe v úrovni jakoby těsně nad kolenem a další v úrovni těsně nad předpokládaným kotníkem. Nejnižší partie nohy mezi nártem a posledně uvedenou linkou zaujímají nejméně dvě paralelní, takřka svislé linky (i v tomto případě snad jde o výzdobu v pravém slova smyslu). Zadní stranu trupu cele pokrývá cikcakovitě provedená rytá výzdoba, celkem ve čtyřech úrovních nad sebou. Vedle ní jsou na povrchu slabě rozpoznatelné i původní výzdobné linie, které byly tvůrcem v procesu výroby vyhodnocené jako chybné, a proto následně odstraněné (nedokonalé), zaretušované (na příslušném obrázku jsou znázorněny přerušovanými čarami). Výše uvedenou výzdobu zad v úrovni beder uzavírá vodorovná, jen lehce prohnutá linka. Kromě toho na povrchu nohy, vpředu i vzadu, se dají místy rozpoznat slabé, nestejně široké svislé linie, které nepochybně vznikly v důsledku vyhlazování předmětu nějakým špachtlovitým nástrojem a nepředstavují výzdobu.

3. VÝZDOBA A JEJÍ INTERPRETACE

Výzdoba obecně na neolitické keramice a na lineární keramice obzvláště, zejména z jejího nejstaršího úseku, má vedle významu čistě dekorativního často i významy další, z nichž symbolicko-komunikativní se řadí mezi nejdůležitější. U lidských sošek z povahy věci samotné bychom předpokládali symboliku na předním místě. Zda tomu tak bylo ve skutečnosti, je jiná věc. Vzhledem ale k tomu, že se jedná o lidskou postavu, výklad některých výzdobných prvků coby vyjádření oděvu a jeho doplňků se prvoplánově jeví na prvním místě, aniž přitom je zcela negována myšlenka první, obecnějšího rázu. Totéž platí i pro jinou techniku výzdoby, např. malování, která se mohla uplatnit v pásce sevřených rytými liniemi, což se v našem prostředí předpokládá na základě barviva zachovaného především v rytých linkách (např. *Pavluš – Zápotocká 2007, 31; Lička 2011*), ale je významně doloženo v jiných oblastech rozšíření lineární keramiky (např. *Fröhlich 2006, 49; Pavúk – Farkaš 2010*), je zjištěno i v rytých liniích hliněných plastik v podobě černé, bílé, červené a žluté barvy (*Lüning 2000, 54*) a také náležitě využíváno při pokusech o rekonstrukci nejen na keramice (srovnej např. pokusy se silným popularizačním akcentem o rekonstrukci slavnostního oděvu: *Lüning – Becker 2005, 243 ad.*). Pokud jde o náš kus, uplatnila se na něm jen výzdoba z rytých linií. Výzdobou také mohly být znázorněny hranice mezi jednotlivými částmi lidského těla nebo i část kostry (viz výzdobu na zádech). Nelze přirozeně vyloučit, že část výzdoby byla pojata čistě formalisticky, bez konkrétního obsahu. Další možnost jak interpretovat výzdobu na soškách je malování či tetování těla. O tom, že tento způsob krášení lidského těla byl při určitých příležitostech používán, není důvod pochybovat, jakkoli k tomu chybí přímé doklady a k dispozici jsou jen indicie (např. *Neustupný 1931, 29, 32, 33*). Subrecentní a recentní příklady některých populací z okruhu tzv. přírodních národů (a vlastně i některých skupin obyvatelstva dnešní moderní euroamerické civilizace) jsou dostatečně výmluvné, stejně jako pokusy o vážení koincidence výzdoby na keramice a výzdoby lidského těla v širším kontextu symbolických systémů předmětů a lidského faktoru (*Saviola 2006, 281 ad.*). V každém případě výklad výzdobných prvků a jeho míra pravděpodobnosti odvisí ještě od jiných okolností, též od jejich polohy na předmětu.

Z výzdobných prvků zachovaných na povrchu naší sošky se potom dá odvodit několik více či méně pravděpodobných závěrů (*obr. 2*). Především, dvě paralelní linie na hrudi pod krkem a na pravém rameni, jedna ve tvaru nahoru široce otevřeného písmene V a druhá obloukovitě prohnutá, mohou představovat náhrdelníkovou ozdobu, popř. spodní z nich horní lem šatu. Protože povrch horní části zad předmětu se nezachoval, případné pokračování výše zmíněných linek i na opačné straně není možné ani potvrdit, ani vyloučit. Podobně konfúzně se jeví i malý úsek přibližně svislé linie situované uprostřed hrudi hned pod krkem – je příliš krátká na to, aby se z ní dal odhadnout původní celek. Z její polohy by se nicméně dalo soudit snad jediné na existenci nějaké závěsné ozdoby. Dále, dvě paralelní obloukovité linie na konci pravé paže a ramene mohou vyznačovat rozhraní trupu a ruky, nebo spíše, přinejmenším jedna z nich, spojení dvou různých částí oděvu. Tak trochu obdobná situace se opakuje na zachovalé části vnitřní strany horní partie stehna. Tam nejméně jedna obloukovitě vedená rytá linie, která se zachovala jen ve velmi krátkém úseku a jen částečně, vytváří rozhraní mezi stehnem a podbřiškem. Zda jde o znázornění dvou rozdílných kusů oděvu, nebo jen o formální označení rozhraní dvou částí lidského těla, opět nelze odhadnout. Další výrazný výzdobný prvek, tentokrát zjevně obepínající celý obvod sošky, reprezentují dvě paralelní linie v úrovni boků. Na přední straně jsou obloukovitě prohnuté, na bocích obloukovitě vystouplé a na zádech víceméně přímé vodorovné. Vytvářejí tak obdobný dojem, jako jsme viděli u výzdoby na hrudi, ovšem s tím rozdílem, že obě z nich (případně alespoň jedna z nich) by mohly představovat opasek, vpředu spíše především ozdobného charakteru, soudě podle prověšeného tvaru. Opětovně nelze přirozeně vyloučit, že alespoň jedna z citovaných linií naznačuje rozhraní dvou rozdílných částí oděvu. A konečně výzdoba na noze, po celém jejím obvodu, jež sestává především ze tří paralelních vodorovných linií, z toho dvou těsně nad kolenem a jedné nad kotníkem, může vykreslovat podvázání kalhot nebo okraj holínek, případně obojí. Naproti tomu výzdoba z cikcakovitých linií nad sebou na zádech sošky na první pohled a přímo neevokuje žádný druh oděvu (není tím řečeno, že nebyl zobrazen).

Detail lidského těla by mohla označovat malá jamka zcela jistě intencionálního původu, umístěná uprostřed přední stany trupu, těsně pod hrudí. Je situovaná na trupu poměrně vysoko, takže její spojení s případným pupkem je možné, ale zdaleka ne jisté.

4. PŮVODNÍ TVAR SOŠKY, DISKUSE

Z toho, co se ze sošky zachovalo, se dá přímo využít pro vytvoření představy o její původní podobě jen málo. Především, tvar a postavení pahýlů na bocích horní části trupu naznačují, že paže z ramen patrně směřovaly původně mírně šikmo dolů a snad i dopředu. Z tohoto důvodu nevíme, zda ruce držely nějaký předmět (např. nádobku). Byly vytrčeny spíše dopředu nebo energicky založeny v bok, jak to známe z jiných figur. Dále, nohy sošky byly původně mírně rozkročeny. Soudíme tak proto, že jejich jiná pozice není možná, když za určující a přirozenou pro celkovou rekonstrukci považujeme svislé postavení trupu podle podélné osy (*obr. 1; fototab. 4*). Soška by pak nemohla sama o sobě stát, neboť by se opírala pouze o vnitřní hrany vlastních nohou. Ve svislé poloze by se udržela jen tehdy, pokud by visela, opírala se nebo byla připoutána k nějakému podpůrnému předmětu, popřípadě byla zasazena do nějakého druhu podložky, pevné nebo sypké. Musíme si ale položit otázku, zda pro výše uvedené postavení sošky neexistuje i jiné vysvětlení. Totiž, zda noha k trupu byla v keramické laboratoři přilepena správně. Na první pohled se zdá, že ano. Také výsledky tomografického průzkumu inkriminované části těla se nedají jednoznačně interpretovat (viz kap. 7). Stojí za zaznamenání, že výjimečně zřetelné původní vidlicovité roznožení se objevilo na soškách, ve dvou případech mužských, pocházejících z makedonské lokality Porodino a Veluška Tumba nebo z bulharského naleziště Banjate/Kapitan Dimitrievo – Hansen 2007, 501, 504, tab. 147, 149, 181), ale i na drobné mužské sošce z období kultury s vypíchanou keramikou z Plotiště nad Labem (Vokolek 2000, 477, *obr. 2*). K řešení uvedeného problému postavení nohou se teoreticky nabízí i jiná, podle našeho názoru méně pravděpodobná možnost. To v případě, že vychýlení trupu od svislé osy do strany bychom přijali za přirozené, podobně jako je tomu např. u kompletní sošky pocházející z naleziště Porodino (Sanev et al. 1976, 44, *obr. 233*; Hansen 2007, 501, tab. 145). V každém případě mírně vidlicovitě roztažené nohy nejsou obvyklé u stojících figur, ale spíše se vyskytují u sošek sedících nebo se o něco opírajících; viz nepočtené příklady z oblasti kultury s lineární keramikou (např. Zschernitz – Stüuble 2004, 64) nebo kultury lengyelské (Kramolín – Podborský 1985, *obr. 57*); takový postoj je častý u mužské plastiky.

Z dalších částí těla figury se dá na základě zachovaných partií přímo odhadnout pouze pravděpodobný průběh a velikost vlastní nohy, a tím i tvar a pozici chybějící pravé nohy. Šířka chodidla činí

4 cm, jeho původní délku můžeme reálně odhadnout na nejméně 6,5 cm, což dělá okolo $\frac{1}{3}$ z předpokládané původní výšky sošky. Délku chodidla a její poměr k výšce figury uvádíme také proto, že z rozměru nohy, pokud se najde samotná, a to se stává velmi často, se někdy odvozuje výška původně celého předmětu. Inspirativní v tomto ohledu je spodní část zachované pravé nožky z vyznačenými prsty z lokality Gwoździec v Maloposku, zdobené obdobně jako náš kus nad kotníky třemi rytými vodorovnými liniemi a datované do časného období kultury s lineární keramikou (*Kukułka 2000*, 183, obr. 1–3). Svislá část nohy je dutá až do úrovně paty, vlastní noha je plná. Z tvaru dutiny, která je v příčném řezu částečně pravoúhlá, se dá soudit, že figura nebo její části byly stavěny na kostře z dřevěných tyčinek. Velikost celé stojící sošky Agnieszka Kukułka (2000, 182) odhaduje podle nohy, jejíž šířka činí 4 cm a délka 8,8 cm, na asi 60 cm (u sedící na ca 40 cm). Ze srovnání rozměrů z naší figury na straně jedné a rozměrů z velké duté lengyelské „Venuše“ z Mašovic (délka chodidla 10,4 cm, šířka 4,7 cm a odhadovaná výška zrekonstruované sošky 55–60 cm – Čížmář 2009, 122) na straně druhé bychom přisoudili malopolskému nálezu o něco nižší výšku. U zřejmě lidské nožky z Libkovic u Mostu (*Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni 2009*, 132), zdobené na boku rytým ornamentem do podoby jakési sítě, s chodidlem, které má na délku 5,7 cm, datované do středního stupně kultury s lineární keramikou, bychom také mohli uvažovat o relativně vysoké a zejména robustní sošce, pokud by šlo o sošku stojící. Jen pro dokreslení problematiky spojené s odhadem velikosti sošek podle jejich zlomků uvádíme doklad staroneolitického stáří z Malé Asie. Mimořádně veliký exemplář vlastní nohy z pálené hlíny (vedle několika menších), na nártu zdobený paralelními širokými žlábkami, pochází ze sídliště Bodemağacı a je datován do druhé poloviny 7. tisíciletí př. Kr. (*Duru 2008*, 19, 113, obr. 204). Shora, v místě paty, je opatřen dutinou o průměru asi 6 cm a na délku měří 23 cm, tj. označení 36–37 moderního číslování bot. Předpokládá se, že jde o součást lidské volné skulptury v přirozené velikosti, uvnitř duté, ze zmíněného materiálu největší svého druhu ve své době.

O podobě krku, hlavy a jejich rozměrů u naší plastiky, podobně jako o již zmíněných rukou, můžeme jen volně uvažovat na základě jiných sošek a jejich částí pocházejících z okruhu kultury s lineární keramikou. Ruce tak mohly být založeny v bok, zalomené nebo s obloukovitým průběhem, nebo v přímé lince či v nějakém zalomení směřovaly někam do prostoru břicha, zakončené volně či držíce nějaký předmět, např. nádobku. U hlavy bychom měli předpokládat pokrývku ve tvaru „klobouku“, symbolem to muže (*Lüning 2005c*, 232). Úplná soška v našich odhadech by měla mít výšku okolo 30 cm.

Z některých morfologických znaků se dá s vysokou mírou pravděpodobnosti stanovit, zda soška představuje muže nebo ženu. Zcela plochá hrud' bez jakéhokoliv naznačení prsů a jen předpokládaný drobný tvar hýždí, odhadnutelný podle zachovaných částí těla nad a pod nimi, svědčí pro příslušnost k mužskému rodu. Můžeme to tvrdit i přesto, že rozhodující partie pro stanovení sexu, podbřišek s pohlavními orgány, se nezachovala (*Kruta – Lička 2009*, 84). Příslušnost k mužské populaci podporuje, zdá se, i celkový strohý ráz přísně rovně stojící postavy. Sošky s přímo vyznačenými mužskými pohlavními orgány se vyskytují jen málokdy. Z nich vybočuje realistickým provedením a rytým ornamentem zdobené torzo sošky z Zschernitz, Gde Neukyhna, Lkr. Delitzsch, datované do starší až střední fáze lineární kultury (*Stäuble 2004*, 64 ad.). Znázorňuje spodní část trupu a horní partii stehen. Úhel, který svírají obě části těla, činí asi 130°, takže se jedná o postavu s mírně roztaženými stehny, v mírném záklonu nebo předklonu, snad spíše se opírající o něco, než v pohybu. Vyniká plastickým znázorněním vnějších mužských pohlavních orgánů, šourku a pyje, který se jeví mohutný, ale krátký v poměru k velikosti figury. Vzhledem k tomu, že ze stejného naleziště pochází zlomek jiné figury, tentokrát ženské, která je zalomená obdobně jako výše, Harald Stäuble (2004, 66) nadhazuje možnost, že by se mohlo jednat o jeden celek, o symbolicky kopulující pár dvou prohnutých, původně proti sobě polosedících postav, mužské a ženské.

Protože jinak většina sošek postrádá mužské vnější sexuální znaky, vzniká někdy dojem, že mezi plastikami převažují vyobrazení žen. Máme přitom na mysli kulturu s lineární keramikou. Na této situaci se podílí také fakt, že ženské tělo, na rozdíl od mužského, nabízí více znázornitelných znaků spojených se sexem nebo mateřstvím. Jak vypočítala Valeska Becker (2007, 122), pouze třetina ze všech sošek může být autoritativně označena jako ženská, kdežto dvě třetiny z nich nevykazují žádné čitelné sexuální znaky. Proto také někdy zlomky trupů bez zjevně vytvořených prsů mohou být považovány za figury mužské (*Podborský 1985*, 96; *Břicháček – Rulf 1992*, 163; *Lüning 2005b*, 206). Za předpokladu, že bychom si za plochou hrudí nepředstavovali žensky vyboulená prsa skrytá pod hypotetickým oděvem (*Ondruš 1965*, 35). Je též možné, že znázornění vnějších sexuálních znaků nebo znaků mateřství, pokud bylo vůbec potřebné pro příslušné kultovní praktiky (*Becker 2007*, 122), se mohlo na soškách vyjádřit nějakými jinými prostředky, např. malbou, organickým materiálem.

5. TECHNOLOGICKÝ ASPEKT A INDICIE NAZNAČUJÍCÍ MANIPULACI S PŘEDMĚTEM

Zmínili jsme se výše (viz kap. 2), že povrch sošky nese několik depresí očividně různého původu, intencionálního, jmenovitě jamku vzniklou snad záměrně během vytvářecího procesu, dále jamky intencionálního i neintencionálního původu, které se mohly vytvořit v důsledku předpokládaného primárního, případně i sekundárního (rituálního?) výpalu. Jak známo, výpal u mobilních i imobilních předmětů a zařízení z hlíny, kromě stavebních prvků, bývá běžně uvažován jeden, a to záměrný. Ve skutečnosti i ten první (obecně u keramiky v širším slova smyslu) nemusel být u části hliněného zboží záměrný, pokud zpevnění jeho hmoty sušením výrobce a uživatel považoval dočasně nebo trvale za dostačující. K jejich výpalu mohlo dojít později záměrně nebo náhodně, např. během požáru stavby (srovnej. např. pro mazanici Vencl 1991, 407, 408, pro neolitickou keramiku Bareš – Lička – Růžičková 1981, 139; Farkaš 1994, 11). Pouze předpokládáme, že v takových případech asi převažovaly výpaly sekundární, nechtěné, vyvolané požáry. V případě sošek, spolu s dalšími indiciemi, měli bychom také uvažovat alespoň v teoretické rovině i o výpalu sekundárním, rituálním, s cílem destruktivním. Reálné rozpoznání zmíněných druhů výpalu je však přímo prakticky nemožné. Na tomto místě je vhodné též uvést, že podle zbarvení povrchu soška během výpalu ležela v ohništi nejspíše na zádech, s levým bokem a nohou pravděpodobně překrytými v konečné fázi ohně popelem a uhlíky.

Vedle toho jsme na sošce zaregistrovali další stopy a porušení (viz kap. 2), které mohou být důsledkem zvyku, který prikazoval sošku po skončení použití z rituálních důvodů zničit (např. Höckmann 1965, 22; Kaufmann 1976, 88; Chapman 2011, 89 ad.), např. tím, že se rozřeže, rozbije nebo se hodí ze stejného důvodu do prudkého ohně (viz výše), aby tak byl symbolicky zničen i její duch. Nechybí ani názory, že části sošek v rámci kultovních obřadů byly deponovány na sídlištích (Höckmann 1965, 22; Kaufmann 1976, 88) nebo dokonce přímo po nich rozesety (Károlyi 2004, 239), jisté jejich části mohly najít uplatnění mimo vlastní sídlištní areál, např. při magickém zúrodňování polí (Höckmann 1972, 190; Bricháček – Rulf 1992, 163), byly vhozeny do řeky, rozdrceny a recyklovány při výrobě nových kusů, nebo jednoduše se rozpadly nebo ztratily (Becker 2007, 123), jak je to konečně běžné u sídlištního keramického nádobí (Neustupný 1996, 498). Rozlišit, zda jde o úmyslné rozbití, nebo nechtěné odlomení těch částí, které z tvarových a technologických důvodů mají k tomu blízko, je ovšem obtížné. Poučné experimenty prováděné s tímto záměrem na replikách sošek lengyelské kultury, tj. vlastně hledání příčin procesu specifické fragmentarizace, byly prováděny i u nás (Hložek – Kazdová 2007, 55 ad.). Výsledkem je mj. zjištění, že nikoliv zanedbatelný vliv na vznik shora zmíněného efektu lze přisoudit právě technologickým důvodům, míře dokonalosti provedení všech etap výroby předmětu, od výběru suroviny a přípravy keramického těsta, přes fázi vytváření a konečné povrchové úpravy až po fázi sušení a výpalu. Výpalem a následným používáním produktu se obvykle odhalí všechny skryté vady z předcházejících výrobních etap. Jinak řečeno, určité množství neúplných plastik musíme nutně považovat za prostý výrobní odpad, zejména v mladším neolitu. Názorně tak bylo prokázáno, že nejslabší místa v tomto kontextu představují spoje mezi jednotlivými částmi figury, pokud tato vznikla z několika segmentů, její různé silné partie a její dlouhé končetiny a krk, pokud jsou dostatečně subtilní a slabé (Hložek – Kazdová 2007, 57, 58). Konečně, patrné je to i na našem exempláři z Chabařovic – jmenovitě prázdný prostor, zčásti vyplněný klínovitým „čepem“ v podobě pahýlu levého ramene, zapuštěným z boku do horní části trupu, a potom dutina ve tvaru jehlanu nacházející se v místě spodní části pravého boku (původně byl do ní zajisté zasunut „čep“ horní části pravé nohy, která se nedochovala). Svou neúplností figura zapadá do představy o vysoké, takřka absolutní zlomkovitosti sošek LnK, která se odhaduje na 99 % (Becker 2007, 120). Za jediný relativně bezpečný znak záměrného rozbíjení plastik se považují lomy vedené vertikálně přes tělo (Becker 2007, 122) nebo plošky poškození takového rázu, které vznikají po sekání nějakým nástrojem (Lüning 2005d, 273). Problémy s výkladem zlomkovitosti se přirozeně stejnou měrou týkají i dalšího druhu předmětů, který s antropomorfními soškami významově přímo souvisí, totiž zoomorfních plastik, viz např. soubor nálezů LnK z Libkovic u Mostu (Káčerik – Lička 2009, 109).

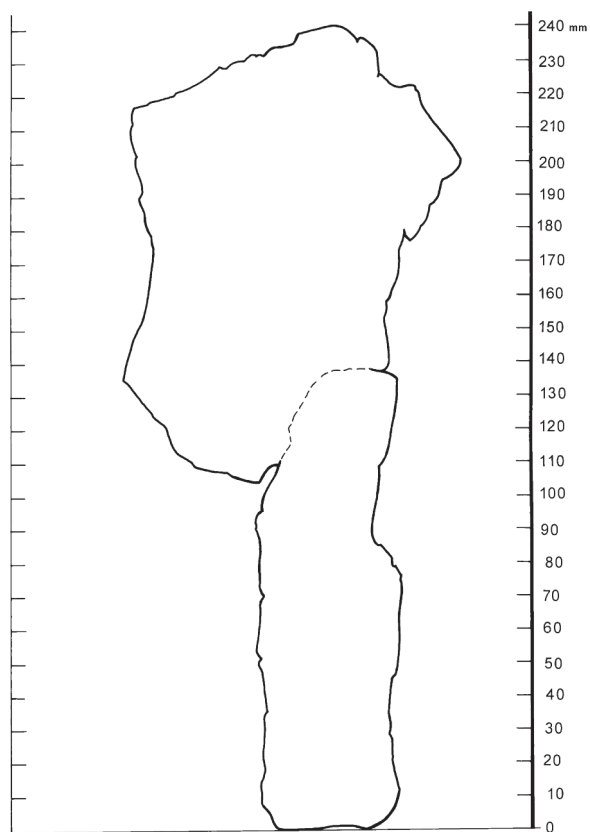
6. POČÍTAČOVÁ TOMOGRAFIE (CT) KERAMICKÉ PLASTIKY

6.1. Úvod

Počítačová tomografie (CT) je nedestruktivní metoda, kterou lze efektivně aplikovat v rámci průzkumů artefaktů i části objektů v archeologii, antropologii, konzervaci. CT využívá možnosti matematicky rekonstruovat pomocí počítače z mnoha sumačních snímků určité roviny řez v této rovině. Základem je tedy mnoho „klasických“ RTG snímků, ze kterých je rekonstruován výsledný řez. Na rozdíl od klasického RTG však není záření registrováno na film, ale je zachycováno pomocí systému detektorů připojených k počítači. Ten převádí analogový signál na digitální, který dále zpracovává a nakonec jej opět převádí na analogový (výsledný obraz). Stejně jako RTG je i CT zobrazením denzit. Naměřená data (jednotlivé snímky) jsou následně složitými matematickými postupy rekonstruovány do výsledné matice (Hložek – Krupa 2006, 36–41).

Výstupy získané počítačovou tomografií napomáhají v řešení otázky autentičnosti předmětů, dokumentují současný stav zkoumaných objektů a dále nás informují o použitých výrobních postupech artefaktů. Stejně jako vlastní vyšetření má velký význam postprocesní zpracování v různých typech trojrozměrného zobrazování a objemové analýzy jednotlivých nalezených struktur uvnitř objektu, ale současně i možnost 3D virtuálního modelování tvarů, které se vlivem destruktivních pochodů ve zkoumaných objektech ztratily nebo degradovaly (Králík – Urbanová – Mořkovský – Hložek 2007, 68–71).

Počítačové tomografie lze využít při zkoumání obsahu keramických nádob, ale mnohem efektivnější je tato metoda při zobrazení vnitřních struktur hliněných plastik. Počítačové tomografii byly podrobeny mladopaleolitické keramické plastiky z Dolních Věstonic včetně originálu „Věstonické Venuše“ (Hložek – Krupa – Křístek 2008, 48) a loutka muže z mamutoviny z hrobu šamana z Francouzské ulice (Krupa – Hložek 2005, 30–33). Ze zatím nepublikovaných výsledků počítačové tomografie figurálních plastik z Těšetic-Kyjovic jsme vycházeli při řešení otázek fragmentárnosti neolitické figurální plastiky v kultuře s moravskou malovanou keramikou (Hložek – Kazdová 2007, 55–60). V rámci encyklopedického soupisu analytických metod v archeologii byl předběžně publikován 3D model „Venuše“ z Hlubokých Mašůvek (Hložek 2008, 203).

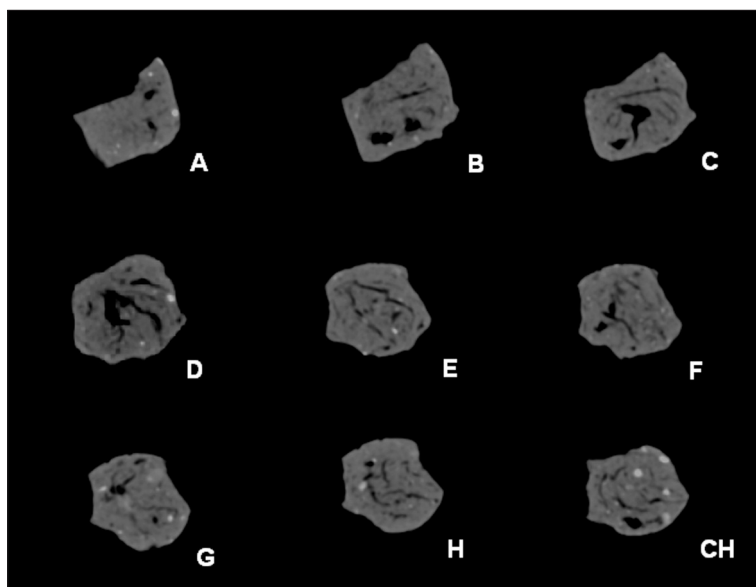
Obr. 3. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem. Obrys torza sošky s měřicí škálou pro identifikaci 2D řezů z počítačového tomografu. Kresba H. Vittková

6.2. Výsledky a diskuse

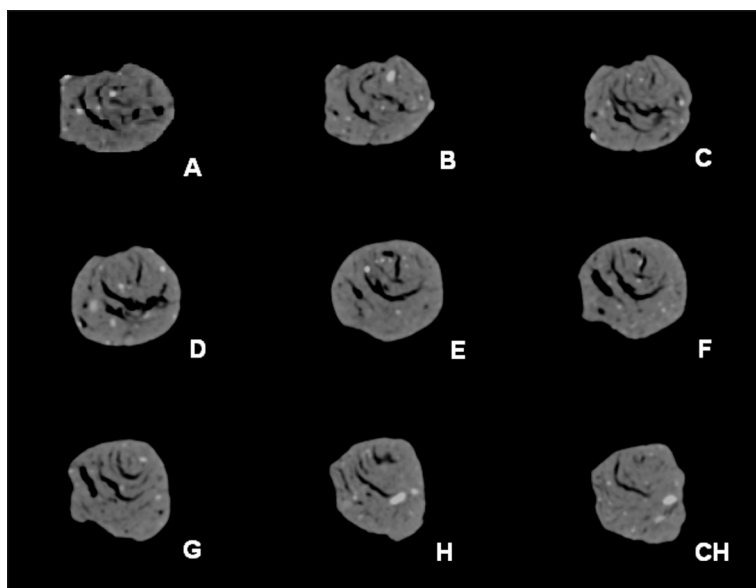
Keramická plastika z Chabařovic byla podrobená průzkumu počítačovým tomografem na Klinice zobrazovacích metod Fakultní nemocnice u svaté Anny v Brně přednostou doc. MUDr. Petrem Krupou. Plastika byla na vyšetřovací stůl CT položena v podélné ose (ji v tomto případě představuje podélná osa nohy) a od hrany dolní končetiny po konec trupu bylo aplikováno 240 řezů.

Na základě získaných řezů můžeme konstatovat, že celou plastikou prochází velké množství dutin, pórů a prasklin. Tyto dutiny na sebe navazují a v některých místech vystupují i na povrch. S obdobnými útvary, ale menších rozměrů, jsme se setkali při tomografii originálu plastiky „Věstonické Venuše“. Dutiny patrně vznikly během modelace, při sušení nebo výpalu. Který technologický postup měl na jejich vznik zásadní vliv, lze jen těžko posoudit. Podobné dutiny, které v některých případech prochází celou keramickou plastikou, jsme dokumentovali u lengyelských ženských figur z Těšetic-Kyjovic. U některých masivních plastik střelického typu pozorujeme, že středem vedl kulatý otvor, který patrně napomáhal schnutí keramické hmoty. Otvor byl patrně zhotoven tak, že do plastiky byla vsunuta větvička, která byla po domodelování vytažena. Kolem tohoto otvoru se patrně během schnutí obje-

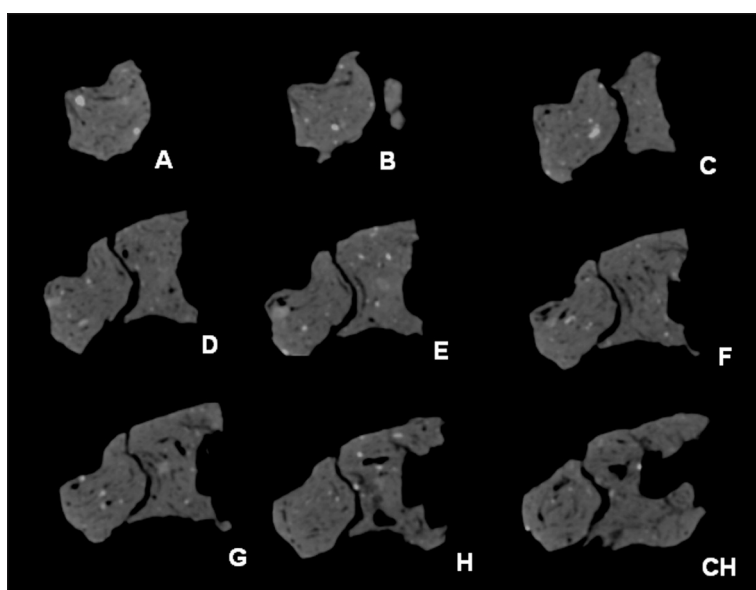
Obr. 4. Chabařovice , okr. Ústí nad Labem.
Torzo sošky, 2D řezy z počítačového tomografu. Poloha řezů od hrany dolní končetiny směrem k druhému konci plastiky: A – 8 mm; B – 12 mm, C – 18 mm, D – 23 mm, E – 28 mm, F – 33 mm, G – 38 mm, H – 42 mm, CH – 48 mm

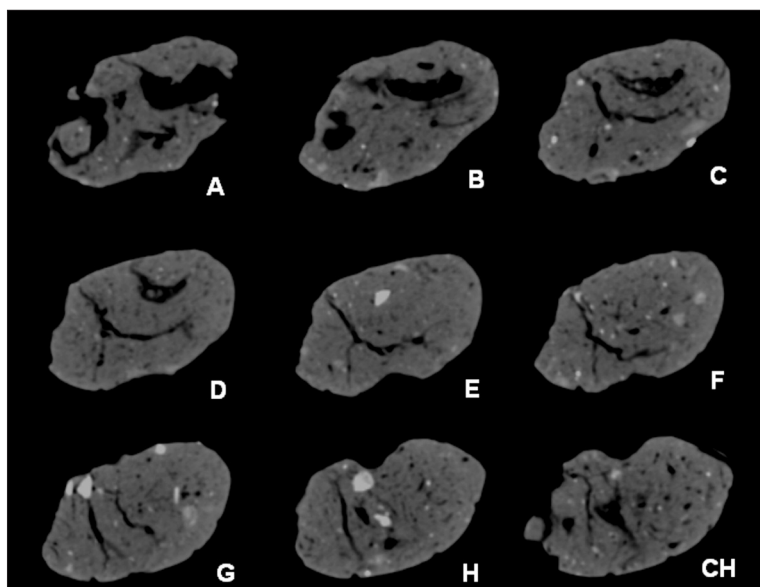

Obr. 5. Chabařovice , okr. Ústí nad Labem.
Torzo sošky, 2D řezy z počítačového tomografu. Poloha řezů od hrany dolní končetiny směrem k druhému konci plastiky: A – 53 mm; B – 58 mm, C – 63 mm, D – 68 mm, E – 73 mm, F – 78 mm, G – 83 mm, H – 88 mm, CH – 93 mm

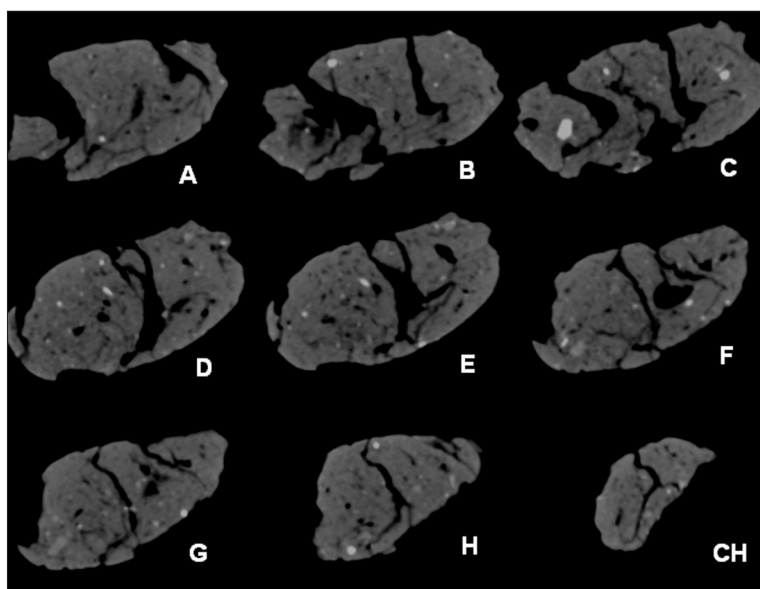

Obr. 6. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem.
Torzo sošky, 2D řezy z počítačového tomografu. Poloha řezů od hrany dolní končetiny směrem k druhému konci plastiky: A – 103 mm; B – 107 mm, C – 112 mm, D – 118 mm, E – 121 mm, F – 124 mm, G – 126 mm, H – 130 mm, CH – 135 mm

Obr. 7. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem. Torzo sošky, 2D řezy z počítačového tomografu. Poloha řezů od hrany dolní končetiny směrem k druhému konci plastiky: A – 140 mm; B – 145 mm, C – 150 mm, D – 155 mm, E – 165 mm, F – 170 mm, G – 175 mm, H – 180 mm, CH – 185 mm

Obr. 8. Chabařovice, okr. Ústí nad Labem. Torzo sošky, 2D řezy z počítačového tomografu. Poloha řezů od hrany dolní končetiny směrem k druhému konci plastiky: A – 190 mm; B – 199 mm, C – 204 mm, D – 209 mm, E – 213 mm, F – 218 mm, G – 220 mm, H – 223 mm, CH – 230 mm

vily další dutiny. Je možné připustit i možnost, že větvička byla v hmotě ponechána uvnitř a během pálení vyhořela.

Směr dutin a tok ostríva by mohl naznačovat, že plastika z Chabařovic je modelována ze stejné masy hlíny. Ukazuje se, že na celou plastiku, tělo i dolní končetinu, byla použita vcelku homogenní hlína. V noze plastiky sledujeme na snímcích praskliny a dutiny (obr. 4; 5) půlkruhového průřezu spíše menších rozměrů (na délku kolem max. 25 mm, šířka max. 16 mm a výška max. 4 mm). Oproti tomu řezy těla dokládají dutiny a trhliny dvoj až trojnásobných rozměrů (obr. 7; 8). Naprosto překvapivé je to, že v úseku mezi 103 až 124 milimetrem (ve směru od dolní končetiny) je keramická hmota mimořádně homogenní s minimálním množstvím trhlinek (obr. 6).

7. ZÁVĚR S DISKUSÍ

Torzo sošky z Chabařovic se řadí v rámci kultury s lineární keramikou mezi největší a nejlépe zachované. Z hlediska typologického náš kus řadíme k soškám s detailně vytvářeným tělem. Z hlediska výzdoby náleží stylu spjatému s regiony v povodí řek Rýna a Labe, neboť na zádech je zdobena cikcakovitým vzorem (Becker 2007, 121). Toto geografické dělení v zásadě dobře rezonuje s dělením kulturních skupin v Evropě podle největších řek, vytvořeným na základě některých keramických ukazatelů (Lichardus-

Itten 1980, 114). Původní celá soška byla vysoká okolo 30 cm. Tvarem, výzdobou a předpokládanými mírně rozkročenými nohama do stran představuje výjimečný exemplář. Ostatně takřka všechny jiné nálezy tohoto druhu přinejmenším z nejstaršího úseku vývoje lineární keramiky jsou vesměs jedinečnými, neopakujícími se díly. Nepřekvapuje proto, že jsme k němu nenašli blízkou analogii. Morfologická nebo jiná jevová příbuznost mezi plastikami z tohoto období je velice vzácná a v poslední době se využívá k podpoře hypotézy o interpretaci sošek jako sošek předků, ke zdůvodnění existence kultu či uctívání předků. A především v rámci této myšlenky k nastolení hypotézy o existenci lineální posloupnosti mezi původní, zakládající generací osadníků a generacemi dalšími, sídlícími již úplně někde jinde. Takový exemplární příklad vazby vychází z podobnosti nálezů hlaviček z lokality Frankfurt a. M.-Niedereschbach a Velký Grob (Točík 1970, tab. VII: 2; Petrasch 2002, 144). Pro označení rozšíření klanu v nadregionálním měřítku jsou uváděny na soškách i jiné, obecnější znaky (Lüning 2007, 189). Jde o základní myšlenku, která koresponduje s výkladem o vzniku LnK v oblasti dnešního jihozápadního Slovenska a Zadunají a jejím šíření spojeným s posunem obyvatelstva mj. směrem na západ a severozápad, kulturně se projevujícím raným stupněm shora uvedené kultury (Pavúk 2004, 16 ad.; Lüning 2007, 178). Vlastní mechanismus této v době primární expanze nepravidelně pulzující společensko-ekonomické entity není snadné si představit. Mohl fungovat například tak, že konkrétními nositeli a šířiteli neolitické civilizace byla jen ta část seditarizované společnosti, pro kterou ve stávající společnosti nebylo místa, cítila se nějakým způsobem utlačovaná, příliš svázaná s praktikami ekonomické a náboženské povahy, a která zároveň byla jak nadána větší přirozenou potřebou k experimentování, tak měla fyzické a biologické předpoklady pro překonávání překážek spojených s osidlováním nových teritorií, včetně vyrovnání se s existencí případného domácího mezolitického obyvatelstva (Lüning 2007, 180 ad.). Takovou společenskou skupinu představuje věkově mladé obyvatelstvo. Sošky potom z období šíření neolitizace, jmenovitě z její první vlny, představují předměty, v nichž sídlil duch společného předka. Tyto předměty byly uctívány, od nich členové každé komunity odvozovali svůj původ (Petrasch 2002, 143, 144; Lüning 2007, 186, 187). Jak naznačuje plastika z Chabařovic, byl to spíše mužský předek, symbolizující zároveň vůdčí úlohu muže při dobývání nového území a zavádění nového ekonomicko-spoločenského systému (Čížmář – Lička 2009, 77–78). Muž a mužský princip nebyl ve vývoji lidstva a jeho symbolů nikdy zapomenut (Philibert 2003, 39), stejně jako ženský. Oba vystupují samostatně nebo pospolu, pouze jeden nebo druhý se v určitých situacích jeví jako rozhodující. A je to právě případ expandující civilizace, konkrétních skupinek dobyvatelů osazujících nové prostory, kdy mužský princip stojí v popředí. Zřejmě tomu tak bylo i o něco později, jak lze vyčíst z vyhodnocení některých konkrétních nálezových situací – na odpovídající důležité postavení muže v tehdejší společnosti se dá soudit např. z vybavenosti hrobů na pohřebišti LnK ve Vedrovicích (Květina 2004, 386).

Jinak v minulosti bylo ohledně významu neolitických sošek vysloveno mnoho názorů dotýkajících se jak sféry sakrální, tak profánní (hračky, magické předměty, symboly plodnosti, sexuální pomůcky, pubescentní předměty, symboly skupinové identity atp. – komplexně in: Podborský 2006, 147 ad.). Ukazuje se, že jejich zkoumání v neolitu en bloc, bez rozlišení kulturní a geografické sounáležitosti, bez jejich časové diferenciaci, a to i v rámci jedné kultury, přináší více otázek než odpovědí (např. Remišová Věšíňová 2009, 148 ad.). Výmluvným v tomto ohledu jsou v našich podmínkách pokusy o výklad antropomorfní plastiky ze starého a mladého neolitu (Podborský 1985, 63 ad.). Rozhodující informaci pro interpretaci funkce antropomorfních a zoomorfních sošek by měly přinést jejich nálezové a další okolnosti (např. Remišová Věšíňová 2009, 153 ad.). V našem prostředí údaje tohoto druhu však vesměs chybí nebo jsou jen vágní. Také naše plastika z Chabařovic je na tom podobně. Našla se v běžné sídlištní jámě, nicméně v jámě, která patrně byla součástí stavebního komplexu hypotetického domu, tj. archeologicky vymezeného pouze negativně (viz kap. 1). Dotčená jáma se nachází při západní straně zmíněného domu, vedle jeho severního dílu. A protože ten je někdy považován za prostor, ve kterém sakrální předměty byly skladovány, opatrovány a během obřadů používány (Lüning 2005d, 273), nelze naznačenou vazbu vyloučit ani zde. Je to však jen pouhá indicie (v každém případě se důvodně předpokládá, že v domech existoval jeden nebo více jakýchsi kultovních okrsků: Pleinerová – Pavlí 1979, 114). Patrně jediný doklad, jenž lze u nás považovat za přesvědčivý, pochází ze středních Čech. V Dobšicích nad Cidlinou (okres Nymburk), v menší oválné jamce, zahlobené do dna běžné sídlištní jámy s datováním do starší fáze středního stupně LnK, byly s hliněným válcovitým torzem antropomorfní plastiky, patrně sedícího muže, odkryty kusy mazanice, jediné v celém objektu, poškozená deska drtidla, dva pískovcové brousky a pazourková čepel. Celá nálezová situace dovoluje mluvit o záměrném uložení, patrně o „rituálním odložení“ poškozené plastiky s doprovodnými předměty (Břicháček – Rulf 1992, zvl. 164, obr. 7). Ze vzdálenější oblasti můžeme uvést nálezovou situaci z obdobné kultovní sféry z období starší lineární keramiky z alsaské lokality Rosheim; menší sídlištní jámě kruhovitěho tvaru s vypálenými stěnami do

síly 1–2 cm a s nálezem zlomku lidské keramické sošky je prisuzován, pro spojení s ohněm, kultovní význam (Lefranc 2006, 29, 34, 35). Také v okruhu lengyelské kultury byla nedávno zaznamenána v souvislosti s plastikami situace, z níž se dalo usoudit patrně na kultovní rituál – ve výplni jámy na sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích s nálezy MMK Ia se přišlo na početné zlomky spočívající na prohnuté vrstvě červeného barviva, z nichž se podařilo složit dvě úplné ženské sošky bez hlavy (Kazdová – Šabatová 2007, 37, 38). Jako záležitost zcela jiného řádu se jeví nálezová situace na lineárním sídlišti v Bad Nauheim-Nieder-Mörlen. Zatímco figurální plastika LnK se vyskytuje ojediněle na některých sídlištích, v některých oblastech více, v jiných méně nebo zcela absentuje, na tamní lokalitě se našla v nezvykle velkém množství. Je to zřejmě první případ, kdy sídliště LnK nebo jeho část se dá kvůli výskytu značného počtu mj. figurální plastiky označit za středisko (také) kultu, patrně s nadregionálním významem (Schade-Lindig 2002, 82; Petrasch 2002, 143; Becker 2007, 120).

Zájem o poznání antropomorfních a zoomorfních sošek pocházejících z území Čech má svou poměrně dlouhou historii (např. Neustupný 1931, 27 ad.). Přestože původní na počty velmi skromné výčty jednotlivých kusů z období neolitu se postupně rozšířily nebo upřesnily (např. Břicháček – Rulf 1992, 150 ad.; Valentová 1998, 13; Kruta – Lička 2000, 55, 72; Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni 2009, 133; Remišová Věšínová 2009, 149–150), jejich využitelnost pro komparaci s naším exemplářem je takřka nulová. Je to dáno jistě jejich velkou zlomkovitostí, obecnou vzácností a faktem, že se z nich vesměs zachovaly jen malé zlomky, často obtížně identifikovatelné. Výše popsaná relativně velká mužská plastika tak představuje na našem území a v jeho širší oblasti v období nejstaršího úseku vývoje kultury s lineární keramikou výjimečný případ. Místem nálezu a svým archeologickým kontextem je zároveň významným dokladem o pronikání prvních zemědělců v rámci přirozeného „dopravního koridoru“ z Čech kolem Labe na sever a západ, a koneckonců o šíření zemědělského způsobu života a nového uspořádání společnosti, včetně nového náboženství.

Aplikace nedestruktivní metody počítačové tomografie na sošku z Chabařovic se ukázala být šťastným počinem, a to hned z několika důvodů. Prostřednictvím velkého množství řezů jsme tak mohli nahlédnout do nitra sošky, poodhalit její makrostrukturu a následně pochopit význam zjištěných anomálií. Především, zviditelněné větší dutiny objektivně „vylehčily“ hmotu, a zároveň hrály pozitivní antidestruktivní roli během fáze sušení a pálení. Nemíjí být důležité, zda vznikly vyhořením záměrně dodané organické látky nebo (záměrně/nezáměrně) nedbalým zpracováním keramického těsta. Kromě toho, z některých záběrů se dá vyčíst, že hmota byla zpracovávána válivým pohybem, popř. byla tvarována postupně z několika vrstev (např. obr. 4:CH; 5; 7), a že některé dutiny kontinuálně prostupují v podélné ose celým tělem. Další pozorování jsou zásadní pro správné nasazení nohy na trup a tím pro celkový postoj původní sošky. Z řezů C-CH (obr. 6) je zřejmé, že mezi nohou v širší oblasti „stehenního kloubu“ a spodkem trupu je malá mezera. Znamená to, že plošky lomů na sebe přesně a úplně nedosedají. Do jisté míry se to předpokládá, plochy lomů se vždy vydrolují a tím poškozují, také lepicí látka vykazuje určitý objem. Do jaké míry výše uvedené skutečnosti mohly ovlivnit správné nasazení obou zlomků k sobě, nohy a trupu, a tím tedy představu o „rozkráčenosti“ původní sošky, nelze říci. Zdá se, že postoj vidlicovitě rozevřených nohou tím zpochybněn není, pouze nelze přesně odhadnout jeho míru. Také je zřejmé, že při eventuálním rozlepení spojených zlomků by nutně došlo k dalšímu poškození lomových ploch, takže není jasné, zda by zmíněný postup přinesl více škody než užitku.

LITERATURA

- Bareš, M. – Lička, M. – Růžičková, M. 1981: K technologii neolitické keramiky I, Sborník Národního muzea, řada A-Historie 35, 137–227.
- Becker, V. 2007: Early and middle Neolithic figurines – the migration of religious belief, Documenta Praehistorica 34, 119–127.
- Břicháček, P. – Rulf, J. 1992: Objekt kultury s lineární keramikou z Dobšic n. C. (okr. Nymburk) a mikroregion dolní Cidliny v neolitu, Archeologické rozhledy 44, 153–169.
- Čižmář, Z. 2009: La Grande Venere di Mašovice. In: Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni 2009, 122.
- Čižmář, Z. – Lička, M. 2009: Il Neolitico dell' Europa centrale: la cultura a ceramica lineare (circa dal 5600/5500 al 4950 a. C.). In: Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni 2009, 77–83.
- Duru, R. 2008: From 8000 BC to 2000 BC. Six Thousand Years of the Burdur-Antalya Region. Antalya.
- Farkaš, Z. 1994: Príspevok k technológii výpalu lineárnej keramiky, Zborník Slovenského Národného múzea 88, Archeológia 4, 11–16.

- Fröhlich, N. 2006: Der bandkeramische Siedlungsplatz Bad Homburg-Ober-Erlenbach: Häuser und Keramik. In: Lüning, J. – von Kaemel, H. M. (eds.), *Ausgrabungen zur Bandkeramik, Bronze- und Römerzeit in Bad Homburg v. d. H. - Ober-Erlenbach 2001–2002*. Bonn, 1–160.
- Hansen, S. 2007: Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa I, II. *Archäologie in Eurasien* 20. Mainz.
- Hložek, M. 2008: *Encyklopedie moderních metod v archeologii*. Archeometrie. Praha.
- Hložek, M. – Krupa, P. 2006: Využití výpočetní tomografie (CT) při průzkumu archeologických a historických artefaktů. In: *Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů Cheb 2006*. Brno, 36–41.
- Hložek, M. – Krupa, P. – Krístek, J. 2008: Aplikace počítačové tomografie (CT) v archeologii, antropologii a konzervaci. In: *Muzea, památky, konzervace 2008*. Brno, 47–52.
- Hložek, M. – Kazdová, E. 2007: Fragmentárnost nálezů lengyelské figurální plastiky ve světle experimentů. In: *Archeologické studie Univerzity Hradec Králové*. Hradec Králové, 55–60.
- Höckmann, O. 1965: Menschliche Darstellungen in der bandkeramischen Kultur, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 12, 1–34.
- Höckmann, O. 1972: Andeutung zu Religion und Kultus in der bandkeramischen Kultur. In: *Die aktuellen Fragen der Bandkeramik*. Székesfehérvár, 187–209.
- Chapman, J. 2001: Object fragmentation in the Neolithic and Copper Age of southeast Europe. In: Biehl, P. F. – Bertemes, F. – Meller, H. (eds.), *The Archaeology of Cult and Religion*. *Archaeolingua Main Series* 13. Budapest, 89–105.
- Káčerík, A. – Lička, M. 2009: Le figure zoomorfe del Neolitico. In: *Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni 2009*, 109–111.
- Károlyi, M. 2004: Savaria földjének ősi kultúrái a Rómaiak előtt. *Ancient cultures of Savaria before the Romans*. Szombathely.
- Kaufmann, D. 1976: Linienbandkeramische Kultgegenstände aus dem Elbe-Saale-Gebiet, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 60, 61–96.
- Kazdová, E. – Šabatová, K. 2007: Výjimečná nálezová situace s neolitickými plastikami střelického typu z Těšetic-Kyjovic „Suten“, *Pravěk NR* 17, 27–40.
- Králík, M. – Urbanová, P. – Mořkovský, T. – Hložek, M. 2007: Neinvazivní rekonstrukční postupy v antropologii. In: *Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů Znojmo 2007*. Brno, 68–71.
- Krupa, P. – Hložek, M. 2005: Loutka šamana pod tomografem, *Archeologie* 2/2005, 30–33.
- Kruta, V. 1967: Chabařovice, okr. Ústí nad Labem, NZ 5744/67. *Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR Praha*, v. v. i. NZ 711/67. *Archiv nálezových zpráv Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech Most*, v. v. i.
- Kruta, V. – Kruta-Poppi, L. – Lička, M. – Magni, E. (eds.) 2009: *Antenate di Venere. 27000–4000 a. C.* Milano.
- Kruta, V. – Lička, M. 2000: *Prime Terrecotte dal cuore dell'Europa. Ceramiche dei cacciatori e dei primi agricoltori di Boemia e Moravia 27000–4000 a. C.* Fiorano Modenese.
- Kruta, V. – Lička, M. 2009: La statuetta maschile di Chabařovice. In: *Kruta – Kruta-Poppi – Lička – Magni*, 84.
- Kruta, V. – Neustupný, E. – Vencl, S. 1966: Village néolithique à Chabařovice près de Ústí nad Labem (Bohême). In: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. État actuel des recherches et leur organisation*. Prague, 60–62.
- Kukułka, A. 2000: Znalezisko wczesnoneolitycznej glinianej nogi z Gwoźdźca, st. 2, *Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 21, 181–183.
- Květina, P. 2004: Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích, *Archeologické rozhledy* 56, 383–392.
- Lefranc, Ph. 2006: Ein neues Statuettenfragment der älteren Bandkeramik in Rosheim (Bas-Rhin, Frankreich), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 36, 29–36.
- Lička, M. 2011: Sídliště kultury s lineární keramikou v Kosoři, okr. Praha-západ. *Rukopis*.
- Lichardus-Itten, M. 1980: Die Gräberfelder der Großgartacher Gruppe im Elsaß, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 25. Bonn.
- Lüning, J. 2000: Haare, Hütte, Hosenanzüge. Trachten der Bänderamik und ihre Rolle im Ahnenkult. In: *Archäologie in Deutschland*. Sonderheft, 52–64.
- Lüning, J. (Hrsg.) 2005a: *Die Bandkeramiker. Erste Steinzeitbauern in Deutschland. Bilder einer Ausstellung beim Hessentag in Heppenheim/Bergstraße im Juni 2004*. Rahden/Westf.
- Lüning, J. 2005b: Die „Idole“ – Kleinplastische Kunst der Bandkeramik. In: *Lüning 2005a*, 206–212.
- Lüning, J. 2005c: Frisuren: Ihr Hauptschmuck ist ihr Hauptschmuck. In: *Lüning 2005a*, 220–242.
- Lüning, J. 2005d: Die Macht der Ahnen und ihrer Abbilder. Wer hatte das Sagen in der Gesellschaft? In: *Lüning 2005a*, 272–283.
- Lüning, J. – Becker, S. 2005: Ihre Kleidung – Was ziehe ich zum Fest an? In: *Lüning 2005a*, 243–261.

- Lüning, J. 2007: Bandkeramiker und Vor-Bandkeramiker. Die Entstehung des Neolithikums in Mitteleuropa. In: Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit. Badisches Landesmuseum Karlsruhe. Stuttgart, 177–189.
- Neustupný, E. 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice, Archeologické rozhledy 48, 490–509.
- Neustupný, J. 1931: K neolitickým idolům, Památky archeologické 37, 27–36.
- Ondruš, V. 1965: Neolitické hliněné plastiky z Vedrovic, Časopis Moravského musea 50, 31–36.
- Pavůl, I. – Zápotocká, M. 2007: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha.
- Pavúk, J. 2004: Stará lineárna keramika na Slovensku a neolitizácia strednej Európy. In: Lutovský, M. (ed.), Otázky neolitu a eneolitu. Praha, 11–28.
- Pavúk, J. – Farkaš, Z. 2010: Beitrag zur Gliederung der älteren Linearkeramik, Prehistoric Studies (Budapest), v tisku.
- Petrasch, J. 2002: Religion in der Jungsteinzeit. Glaube, der die Gemeinschaft zusammenhält. In: Menghin, W. – Planck, D. (Hrsg.), Menschen, Zeiten, Räume. Archäologie in Deutschland. Begleitband zur Ausstellung Berlin und Bonn 2002–2003, 142–145.
- Philibert, M. 2003: Mythes d'origine et arts premiers. Monaco.
- Pleinerová, I. – Pavůl, I. 1979: Březno. Osada z mladší doby kamenné v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem.
- Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno.
- Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.
- Remišová Věšínová, K. 2009: K problematice interpretace antropomorfní plastiky neolitu, Praehistorica 28, 145–175.
- Sanev, V. – Simoska, D. – Kitanoski, B. – Saržoski, S. 1976: Praistorija vo Makedonija. Skopje.
- Saviola, D. 2006: Il mondo in un vaso: oggetti, estetiche e cosmologie a confronto, uno sguardo etnologico, Rivista di Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche 28, 281–312.
- Schade-Lindig, S. 2002: Idol- und Sonderfunde der bandkeramischen Siedlung von Bad Nauheim–Nieder-Mörlen „Auf dem Hempler“ (Wetteraukreis), Germania 80, 47–114.
- Stäuble, H. 2004: Adonis aus der Steinzeit. In: Von Peißen nach Wiederitzsch. Archäologie an einer Erdgas-Trasse. Gröbers, 64–67.
- Točík, A. (ed.) 1970: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava.
- Valentová, J. 1998: Antropomorfní plastika kultury s lineární keramikou z Nebovid, okr. Kolín, Archeologie ve středních Čechách 2, 13–15.
- Vencl, S. 1991: Fragments of clay daub as a source of information on prehistoric architecture, Památky archeologické 82, 406–411.
- Vokolek, V. 2000: Neolitická plastika z Plotiště nad Labem, Památky archeologické – Supplementum 13, 477–479.

ANTHROPOMORPHIC STATUETTE OF THE LINEAR POTTERY CULTURE FROM CHABAŘOVICE, ÚSTÍ NAD LABEM DISTRICT

Fragments of the ceramic statuette described below were found in a common settlement pit (No. 40), dating from the earliest period of the Linear Pottery culture, possibly from the Ib phase. This pit, along with several other pits, delimits an archaeologically empty rectangular space in the settlement of the Linear Pottery culture at Chabařovice (northern Bohemia) which is oriented north-south, and where most probably a Neolithic house used to stand. However, no archaeological traces of it were observed (Kruta et al. 1966, 61). It is possible that the statuette in question comes from this house, for it was found in a pit close to its northern part.

Almost the whole torso (a part of the left hip is missing), the left leg, the head, the neck and both arms are preserved from this big full statuette. The right leg as well as the heel and the front part with fingers of the left leg are missing (Fig. 1; Pl. 4). The fragment is 24 cm tall and made of fine “muddy” clay with a small admixture of organic material and small stones. According to the condition of the surfaces in places of fracture, it seems that the statuette was made from individual segments (arms, legs and torso). It is also obvious in these points of fracture that there are small irregular cavities inside the statuette, as confirmed by computed tomography.

The statuette has the form of a straight standing figure, originally with its massive legs slightly astride. The cross-section of the torso is oval, the cross-section of the leg cylindrical, in some parts almost square-prismatic. The sole of the foot is flat. There are several kinds of depressions or traces of damage on the surface of the statuette. Right under the chest, there is a small pit of intentional origin. Three pit-like depressions, probably defects caused by the burnout, can also be found on the back. Several other depressions look likely to be the result of intentional damage (mostly on the left side of the statuette, including the leg). The last kind of damage is of recent origin (the heel and the front part of the leg).

The decoration consists of engraved lines, approximately 2 mm thick. On the chest there are arched and straight lines (perhaps a necklace, or possibly in combination with the top edge of a robe or other piece of clothing). At the level of

the hips, there is a double line which descends to the lower abdomen in the front (perhaps a belt). The leg features three horizontal lines arranged at different distances from each other, these completed with vertical line segments in the lower part (perhaps high boots or trouser legs, or possibly both). The arched lines embrace the boundary between the limbs and the body. The back of the figure is covered with zigzag lines arranged above each other (Fig. 1, 2; Pl. 4; Kruta – Lička 2000, 63; 2009, 84).

It is possible to reconstruct the original appearance of the statuette to a certain extent. According to the preserved morphological features, the arms of the statuette pointed slightly sideways down and perhaps also forward. It seems highly probable that we are dealing with a man, because the chest is completely flat and because of the shape of the buttocks - unpreserved, but well imaginable - which were tiny and therefore "non-female", despite the fact that the parts of the statuette with the lower abdomen and sexual organs are not available. The posture of our figure with the legs astride is based on the assumed vertical position of the torso (although there are several rare exceptions deflected to the side – e. g. Porodino), on the correct seal between the leg and the body and on the existence of distinct, although rare figures in the straddled position documented in other places (Porodino, Veluška Tumba, Banjate-Kapitan Dimitriev) (Hansen 2007, 501, 504). The statuette had to be hung, leaned or somehow fixed when used. Its original height was approximately 30 cm.

The different possibilities of interpretation of engraved decoration of statuettes are discussed in the article (clothes, tattoos or painting on certain parts of the human body, the human skeleton or possibly a coincidence with decoration on ceramic vessels or a purely decorative aspect). Sculptures in general are analysed as well (especially their association with the cult of the ancestors, which is understandable especially in the earliest, strongly expansive period of the Linear Pottery culture). The article also deals with damage to figures, both intentional and accidental, the latter in the form of defects appearing during their production. From the viewpoint of typology, we classify our specimen as a statuette with a body modelled in detail. From the viewpoint of production, it belongs to the style associated with the regions in the river basins of the Rhine and the Elbe (Becker 2007, 121).

Application of a non-destructive method of computed tomography to the statuette from Chabařovice has brought a number of findings. For instance, the cuts C–CH (Fig. 6) show that between the leg in the larger part of the "femoral articulation" and the bottom of the torso there is a small clear space. This means that at the place of the fault line the two parts of the statuette do not match with accuracy and in full. To some extent, this can be expected; the point of the fault line always crumbles off and therefore becomes damaged. Also, the volume of the applied glue must be taken into account. It is difficult to say to what extent the above-mentioned facts could have influenced the correct assembly of both pieces (the leg and the torso) and the idea about the "straddling posture" of the initial statuette. It seems that there is no doubt about the Y-shaped spread of the legs, only it is not possible to estimate the angle of such spread. Also, it is apparent that the possible ungluing of the assembled pieces would necessarily further damage the fault line. Therefore, it is unclear whether proceeding this way would not cause more harm than good.

Fig. 1a. Chabařovice. Location of the site in the map of the Czech Republic

Fig. 1. Chabařovice. Fragment of the statuette viewed from different sides

Fig. 2. Chabařovice. Unrolled decoration of the statuette's fragment

Fig. 3. Chabařovice. Outline of the statuette's fragment with a measuring scale for the identification of 2D cuts from a CT scanner

Fig. 4. Chabařovice. Fragment of the statuette, 2D cuts from a CT scanner. The position of the cuts from the edge of the lower limb towards the other end of the sculpture: A – 8 mm; B – 12 mm, C – 18 mm, D – 23 mm, E – 28 mm, F – 33 mm, G – 38 mm, H – 42 mm, CH – 48 mm

Fig. 5. Chabařovice. Fragment of the statuette, 2D cuts from a CT scanner. The position of the cuts from the edge of the lower limb towards the other end of the sculpture: A – 53 mm; B – 58 mm, C – 63 mm, D – 68 mm, E – 73 mm, F – 78 mm, G – 83 mm, H – 88 mm, CH – 93 mm

Fig. 6. Chabařovice. Fragment of the statuette, 2D cuts from a CT scanner. The position of the cuts from the edge of the lower limb towards the other end of the sculpture: A – 103 mm; B – 107 mm, C – 112 mm, D – 118 mm, E – 121 mm, F – 124 mm, G – 126 mm, H – 130 mm, CH – 135 mm

Fig. 7. Chabařovice. Fragment of the statuette, 2D cuts from a CT scanner. The position of the cuts from the edge of the lower limb towards the other end of the sculpture: A – 140 mm; B – 145 mm, C – 150 mm, D – 155 mm, E – 165 mm, F – 170 mm, G – 175 mm, H – 180 mm, CH – 185 mm

Fig. 8. Chabařovice. Fragment of the statuette, 2D cuts from a CT scanner. The position of the cuts from the edge of the lower limb towards the other end of the sculpture: A – 190 mm; B – 199 mm, C – 204 mm, D – 209 mm, E – 213 mm, F – 218 mm, G – 220 mm, H – 223 mm, CH – 230 mm

Photographic plate 4. Chabařovice. Fragment of the statuette viewed from different sides

MILAN LIČKA
NÁRODNÍ MUZEUM, VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ 68, 115 79 PRAHA 1

MARTIN HLOŽEK
TECHNICKÉ MUZEUM V BRNĚ, PURKYŇOVA 105, 612 00 BRNO